

We defined that traditional plots provide the greatest opportunities for generalization and universalization of interpretation, the category of time lacks certain specific coordinates, temporary problems and themes prevail in the foreground. The problem of manipulation of human consciousness topical in the interpretation of traditional plots and images.

The general tendencies in the interpretation of widely known materials in German authors' works have been distinguished. It is proved that creative heritage of B. Brecht, P. Hacks shows different aspects of generally known materials transformation in the literature of the 20th century. The works of these authors, which weren't in the focus of the literature critics, have formed the basis of the scientific work.

Key words: *myth, traditional plot, traditional image, tradition, interpretation.*

Отримано: 21.08.2014 р.

УДК 821. 161. 2. 09

Хоптяр А.О.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Б. ГРІНЧЕНКА

У статті розглядаються теоретичні засади перекладацької діяльності Б. Грінченка в контексті культурного життя України на зламі століть та їх трансформація в національному українському літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Ключові слова: *українська література, український переклад, національна мова, національна література, націєтворення, цензура.*

Культурно-філософські надбання доби Романтизму, які глибоко інтегрували в український естетичний простір кінця ХІХ ст. намагання всебічного осмислення «взаємозумовленого», як наголошує М. Лановик, ланцюга понять «мова – особистість – нація – естетична система», запропонованого філософськими працями Й. Г. Гердера та В. Гумбольдта [8, 25], активізували різноманітні процеси культуротворення, серед яких своє особливе місце посідає перекладацтво як вагомий мовотворчий, літературотворчий та націєтворчий чинник.

Грунтовні перекладознавчі розвідки сучасних літературознавців (Р. Зорівчак, З. Лановик, М. Лановик, В. Матвіїшина, С. Павличко, М. Стріхи, О. Тетеріної та ін.) щодо розвитку теорії художнього перекладу, трансформованої через різноманітні літературознавчі аспекти, системно демонструють винятковість ролі української літературної мови у творенні органічної національної культурно-естетичної системи, що було особливо актуальним на межі ХІХ та ХХ ст. Так, М. Стріха, досліджуючи різноманітні аспекти становлення української перекладацької діяльності, визначає, що «саме через переклад формувалася українська лексика в царині, де вона не могла сформуватися іншим чином (через відсутність українськомовних вищих верств, армії, адміністрації, науки, церкви тощо), а також загальнонормативна на сьогодні лексика» [14, 11]. Усвідомлюючи, що основним «матеріалом» українського перекладу, за висловом М. Москаленка, є «жива українська мова, як інструмент національної ідеї, і, в ширшому плані, українська культура в цілому як унікальний спосіб бачити світ – у колі інших європейських і світових мов та інших національних культур» [9 174], українські письменники-перекладачі кінця ХІХ – початку ХХ ст. докладають максимум зусиль для розвитку та оновлення національної мови.

Проте утвердження українського перекладацтва, а отже, й української літературної мови зазнавало жорсткого опору з боку російської імперської влади особливо у другій половині ХІХ ст. Вислів міністра Валуєва у 1863 році щодо української мови «не було, немає і бути не може» практично наражав, як наголошує С. Єфремов, на «неминучу смерть увесь український рух» [5, 36]. Пізніше Емський указ 1876 року не заважав вживанню української мови в оригінальних творах, але повністю забороняв опублікування іншомовних текстів в українському перекладі, переслідуючи мету, яку слушно визначив М. Стріха: «законсервувати статус української мови як «наріччя для хатнього вжитку», зупинити процес формування модерної української нації» [14, 15], а отже, загальмувати активний розвиток національної літератури. Українському театрові, згідно нищівного указу, слід було «заборонити повністю й безумовно, без будь-яких виключень», як зазначає С. Єфремов, «також різні сценічні вистави та читання на малоросійському наріччі» [5, 36]. М. Драгоманов, прагнучи привернути увагу європейської літературної спільноти до цієї «кричущої несправедливості», виступив проти принизливого і нищівного імперського указу в доповіді «Українська література, заборонена російським урядом», яка прозвучала в

Парижі на першому міжнародному літературному конгресі у 1878 році [11, 135]. Заборона друку перекладів і вистав українською мовою викликала потужний супротив не тільки національного письменства, а й широкого кола «свідомих українців» (Б. Грінченко).

О. Міллер, дослідник «Українського питання» в політиці влади та російській суспільній думці (друга половина XIX століття), наголошує на активізації різнорівневих проявів національного українського руху проти нищівного асиміляторського указу [12]. Як свідчення дослідник наводить доповідну записку від 4 вересня 1876 року до канцелярії III відділу: «<...> сильне невдоволення місцевої інтелігенції викликало відоме урядове розпорядження, що забороняло п'єси та видання малоросійською мовою. Наслідком цієї заборони стало те, що майже у кожній поміщицькій родині жінки почали носити національний костюм (малоросійські сорочки), які вже давно не були затребувані» [12]. Цей, на перший погляд, «побутовий» вияв національного спротиву був лише спорадичним українського культурного руху другої половини XIX – початку XX ст., до якого долучились, насамперед, найкращі майстри літературного слова, об'єднавши у мовному питанні українофілів, народників і представників різноманітних модерних мистецьких пошуків.

Б. Грінченко, демонструючи активну націєтворчу літературну та громадянську позицію, також невтомно відстоює право на український переклад та друк іншомовних творів національною мовою. Хвиля національно-культурного піднесення була підтримана юнаком ще в 1878 році. Б. Грінченко щиро захоплюється українською літературою, особливо творчістю Т. Шевченка, а також наполегливо вивчає іноземні мови (німецьку, французьку, італійську), прагнуть долучитися до світової літературної спадщини в оригінальних виданнях. Юний перекладач у п'ятнадцятирічному віці створює майстерні тлумачення українською мовою поезій у прозі російського письменника І. Тургенева. Саме з того часу перекладацька діяльність органічно входить у літературну творчість українського автора. Проаналізовані рукописні матеріали підтверджують думку М. Москаленка, що «грінченківські переклади здійснювалися з найпоширеніших європейських мов (німецька, французька, італійська, англійська та російська); переклади з мов менш поширених (данська, норвезька, шведська) робилися з проміжних текстів – російських або німецьких» [10, 205].

Відома полеміка Б. Грінченка і М. Драгоманова на сторінках «Діалогів про українську національну справу» [2] щодо шляхів становлення українського літературного мистецтва демонструє непохитну позицію Б. Грінченка у питаннях обстоювання розвитку національної літературної мови та українського перекладу. Адже становище культурної резервації, штучно створеної для гальмування розвитку української культури, в умовах якої «нові європейські ідеї демократизму і лібералізму» прийшли в Україну вперше «не в українській одежі, не на українській мові, а на російській» [2, 162], не могло залишити байдужим Б. Грінченка. Особливо гострою виявилася реакція письменника й на позицію М. Драгоманова стосовно доцільності панівної ролі російської літератури в українській освіті: «<...> зостається цілком незрозумілим, через віщо Драгоманов доводить на користь Пушкінові та Лермонтову... Через віщо на користь *єдино* Пушкінові та Лермонтову, а не і Гомерові та Дантові, та Шекспірові?» (курсив Б. Грінченка. – А. Х.) [3, 160]. Б. Грінченко закликає звільнитись від одностороннього цілковитого впливу російської літератури, розширити обрій міжлітературних взаємин, в яких переклад займає особливе місце. «Ні! Гляньмо ширше, гляньмо далі поза Пушкіна та поза Лермонтова! Почуймо себе членами усесвітньої людської сім'ї і візьмімо собі все гарне, правдиве, високе і людяне, що виробила за свого життя людськість, візьмімо й зробімо його частиною нашої душі, будьмо рідні і Гомерові, і Шекспірові, і Дантові, але попереду над усім зоставаймося самими собою, будьмо українцями-русинами думкою, мовою, ділом» [3, 162], – закликає письменник. Адже тільки за таких умов, на тверде переконання Б. Грінченка, «ніколи вкраїнці не зостануться, як каже Драгоманов, з двома мовами», а українська література «не зостанеться “підлітературою”» [3, 179].

Різко критикуючи послідовників М. Костомарова у питанні вжитку української літератури виключно у «хатньому» читанні, що своєю меншовартістю, як зазначає Б. Грінченко, тільки «пособить «обрусенню», письменник наголошує на невід'ємних ознаках національної літератури, що вже давно відбулася. «<...> Люди, що перекладають Гомера, Шекспіра, Гейне, пишуть не тільки твори красної словесності та народні книжки, а й твори наукові та виробляють свою мову в Галичині на університетській кафедрі, – зовсім не бажають асимілюватися чи існувати для «домашнього обихода» [2, 79], – зауважує Б. Грінченко, наголошуючи на повноцінному національному літературному саморозвитку. Адже в Галичині та на Буковині мовна ситуація була не такою складною, як у підросійській Україні. Саме галицькі та буковинські періодичні видання часто ставали майданчиком для творчих та літературно-критичних національних дискусій. Потрібно зазначити, що газета «Буковина», як наголошує О. Попович, «дала новий стимул національному рухові», «виявила і покликала до активного творчого життя багатьох талановитих представників краю» [15, 20] та загальної української літературної спільноти.

У «Листах з України Наддніпрянської», вперше друкованих в «Буковині» за 1892-1893 рр., Б. Грінченко гаряче запитував М. Драгоманова: «<...> по-українському заборонено все, крім оригінальної белетристики й поезії з сьогочасного мужицького життя. Що ж можна зробити не мочучи мати ні науки, ні публіцистики, ні перекладів, ні творів з життя інтелігенції, ні історичних творів красного письменства по-своєму?» [3, 128].

Водночас зазначимо, що Б. Грінченко щиро підтримував М. Драгоманова у критичному ставленні до українського перекладацтва та досить відверто критикував низьку якість багатьох українських перекладів, які часто «не можуть задовольнити своєю мовою», «віршомазтвом», через яке «можна часом язика поламати» [3, 161]. Та особливої шкоди, на переконання письменника, завдавали цензурні спотворення тексту перекладу, що впливали на якісне звучання іншомовного твору українською мовою: «<...> той клаптичок, який дозволено, всякими способами обтинають, і цензурні лютування проти українського слова доходять до того, що цензура то дозволяє, то знову забороняє найневинніші речі...» [3, 128]. Така складна мовна ситуація примушує Б. Грінченка одночасно надсилати до різноманітних цензурних комітетів якомога більше перекладів та переробок під різними назвами та псевдонімами: Б., Вартовий, Вартовий П., Гречаник, М. Гримач, Вільхівський В., Іван Перекотиполе, Немірич, Н. Сельський, В. Чайченко, Чайченко В., Яворенко Д., Л. Яворенко, Ярошенко С. та ін. [17, 242]. Отже, мова як основний чинник прояву національної суті, який, за визначенням М. Жулинського, втілений в «генетичний код і визначальний консолідаційний чинник нації», що «формує її спільну духовно-психологічну орієнтацію, яка й визначає культурно-історичне буття народу як органічно цілісного феномена» [6, 9], ще понад сторіччя тому беззаперечно виводиться Б. Грінченком на перші щаблі у становленні української культури, а отже, й вагомої її складової – літератури. Переклад науково-публіцистичної праці Е. Пернерстофера «Національна та інтернаціональна ідея» [див.: 1; 295], створений Б. Грінченком у 1905 році, демонструє виразну націєтворчу позицію українського письменника, яка прямо корелюється з головною ідеєю роботи австрійського автора щодо вияву національної ідентичності безпосередньо через мову народу. «Бо ж національність у її найвищій формі є ідеальне благо. На найвищому ступені вона визначає людську культуру в особливому індивідуальному вияві [...], вельми оригінальному [...] і такому, що тільки раз трапляється. Вона визначає значення людськості тією особливою формою, в якій вона з'являється [...]. Найвиразніше виявляється вона мовою. Мова є найперше і найбільше добро [благо] кожної нації» [21, арк. 7], – наголошується у перекладі Б. Грінченка.

Питання відродження національної мови як найпотужнішої основи національного культурно-естетичного простору, що постало в центрі перекладацької діяльності та оригінальної творчості Б. Грінченка, тісно пов'язане з активною політичною позицією письменника. На перше місце «серед найголовніших завдань національно-культурного поступу України» кінця XIX ст. й виводиться, власне, питання розвитку української мови, вирішення якого стає програмним у роботі таємної української радикальної організації «Братство тарасівців», «до складу якої входили Б. Грінченко, М. Коцюбинський, В. Самійленко, М. Вороний та ін.», на чому наголошує В. Статєєва у дослідженні світоглядно-мовної концепції українських письменників кінця XIX – початку XX ст. [17, 2].

На сторінках «Платформи Української Радикальної Партії» (1905), до створення якої безпосередньо долучився і Б. Грінченко, серед різноманітних аспектів демократизації суспільства та запропонованого представниками цієї політичної сили державного устрою (автономії української національності, рівності громадянських прав, скасування окремих привілеїв за класовою, національною, статевою та релігійною ознакою) одним з головних було питання національної мови: «Мова в урядових, освітніх та інших інституціях уживається вкраїнська» [15, 10]. Що ж до мов інших національностей в автономній Україні, то їм, на глибоке переконання письменника, також потрібен вільний розвиток та умови використання: «І всякій мові мусить бути на Вкраїні воля і в устах, і в книзі, і в газеті...» [19, 43]. Підтверджуючи демократичну позицію письменника, А. Погрібний зазначав: «Увага до літературних здобутків інших народів органічно впливала з іншої не менш важливої риси Б. Грінченка – його душевної відкритості до кожного члена вселюдської сім'ї. Мало в кого з письменників того часу так часто зустрічаються акценти на потребі толерантності у ставленні до інших народів, на необхідності дружніх почуттів до них, як саме в Б. Грінченка» [13, 255]. Водночас Б. Грінченко недвозначно закликає до зміцнення позицій саме національної мови та літератури в підневільній Україні. У публіцистичній праці «Чого нам треба?», що вийшла друком у Львові в 1905 році, Б. Грінченко, використовуючи псевдо Л. Яворенко, наголошує: «Треба, щоб українському народові в його краї ніхто не перешкоджав уживати своєї рідної мови скрізь – і дома, і в радах, і в усяких урядах» [19, 41]. Очевидно, що питання становлення української літературної мови постає в центрі перекладацьких та літературно-критичних інтересів Б. Грінченка.

Літературознавча праця «Перед широким світом» [4], ця збірка літературознавчих розвідок Б. Грінченка, що вийшла друком у Києві в 1907 році, стала програмною щодо позиції автора у питаннях ролі перекладу творів світової літератури у справі національного розвитку та демократизації українського культурного простору. Власне, сама назва книги українського літературознавця та письменника символізує неосяжний «широкий світ могутю розумової творчості, що розгортається перед нами своїми безмежними просторами» [4, VIII], джерела якої знаходять свої витoki у гармонійному поєднанні власної та світової літературної спадщини. Починаючи з передмови, Б. Грінченко творчо інтерпретує рядки з віршів В. Гюго «Хто винен?», наголошуючи на важливості світового літературного скарбу у формуванні суспільства, якому не байду вічні людські цінності та яке ретельно береже «скарбницю істин, віків, античної культури», «скарбницю людського духа» та втілення цього загальнолюдського надбання – книгу [4, VIII]. «Хиба ж ти забув, що книга твій визволитель? – гаряче запитує письменник. – Сяючи з високостей, світом своїм вона знищує ешафоти, війну, голод. Вона говорить, щоб не було рабів і парій. Розгорни книгу Платона, Мільтона, Беккарії, читай сих пророків – Данта, Шекспіра, Корнеля, і в тобі прокинеться їх велика душа!» [4, VII–VIII]. Та «страшною трагедією» його часу, за словами Б. Грінченка, виявилась неможливість прочитати книгу в перекладі рідною мовою, адже «книга його рідною мовою була заборонена» і через це «зоставалась німою або недорікою, бо була чужомовна» [4, VIII].

Поява ж світової літератури національною мовою означала, на думку Б. Грінченка, вихід українського народу з періоду «німоти» та «великої ворожої темряви» завдяки можливості, насамперед перекладу, транспонувати в українську літературу та загальний національно-культурний простір «всі ті скарби розуму й таланту, всі ті священні для нас імена великих розумів і майстрів», які зруйнують «тяжку непрозору завісу», й «з видючими очима вступить наш народ у той новий світ на широкий шлях до сподіваної кращої будущини» [4, VIII–IX]. Письменник чітко усвідомлював, що «книга є неподільним втіленням культури і навчання: культури як навчання і навчання як культури» [20, 3]. Цій великій просвітницькій та націєтворчій місії і була, насамперед, присвячена перекладацька діяльність Б. Грінченка.

З'ясувавши основні акценти української літературно-критичної думки щодо ролі перекладу у національному літературному процесі наприкінці XIX – на початку XX ст. та теоретичні засади перекладацької діяльності письменника, виявляємо, що для Б. Грінченка переклад був яскравим проявом повноцінної реалізації потенційних можливостей національної мови, національної літератури, що вводило українську літературну творчість до світового мистецького кола не часткою підросійської літератури, а рівноправним учасником світового культурно-естетичного процесу.

Б. Грінченко не слідує думці Лесі Українки, яка пропонує створити певний обмежений перелік перекладних творів «для простого народу», «бо навіщо ж народові принаймні *тепер* тії Полі Бурже, Байрони, Леопарді та хоч би й Шіллер і Гете?», а для інтелігенції пропонує список «розширити, помістити туди: Сервантеса, Бомарше, Петрарку, Шеньє, Бальзака, Леконт де-Ліля, Вальтера Скотта, Вольтера, Руссо...» (курсив Лесі Українки. – А. Х.) [7, 93]. Навпаки, у своїй перекладацькій діяльності письменник зумів вдало об'єднати ці два списки, не розмежовуючи «читача з народу» та інтелігенції у доступі до світової літературної скарбниці. Такий підхід гармонійно корелює з бажанням українського майстра національного літературного слова створити «загальнонародну» (Б. Грінченко) літературу найвищого художнього ґатунку, де український народ уособлював би нероздільну єдність – соціальну, культурну та національну, що має живити свій постійний розвиток найкращими культурними новаціями та провідними демократичними ідеями світової літературної класики. Український переклад постає для письменника невід'ємним збагачувальним посередником, важливою ланкою між національною мовою та національною культурою, насиченими світовими літературними та філософсько-естетичними здобутками, покликаними сформуванню свідомо українську націю.

Список використаних джерел

1. Бебель А. Національна та інтернаціональна ідея / А. Бебель, Е. Перенерстофер / [пер. Б. Грінченка] // Нова громада. – 1906. – Кн. 2. – С. 42–54.
2. Б. Грінченко – М. Драгоманов : Діалоги про українську національну справу. – К. : Ін-т укр. археографії НАН України, 1994. – 285 с.
3. Грінченко Б. (Вартовий П.) Листи з України Наддніпрянської / Б. Д. Грінченко. – Вид. 2-ге. – К. : Друк. Губерн. правління, 1917. – 180 с.
4. Грінченко Б. Перед широким світом / Борис Грінченко. – К. : Друк. С. А. Борисова, 1907. – 318 с.
5. Ефремов С. Кропивницький и Гринченко / С. Ефремов // Русское богатство. – 1910. – № 8. – С. 33–50.

6. Жулинський М. Українське слово: втрати і тріумфи / М. Жулинський // Українська література: творці і твори : учням, абітурієнтам, студентам, учителям. – К. : Либідь, 2011. – 1152 с.
7. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / О. П. Косач-Кривинюк ; [вступ. ст. М. Г. Жулинського.]. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. – XVI с. + 928 с.
8. Лановик М. Теорія відносності художнього перекладу: літературознавчі проєкції : монографія / М. Лановик. – Тернопіль : РВВ ТНПУ, 2006. – 470 с.
9. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу / М. Москаленко // Всесвіт. – 2006. – № 5–6. – С. 174–194.
10. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу / М. Москаленко // Всесвіт. – 2006. – № 7–8. – С. 192–206.
11. Матвіїшин В. Український літературний європеїзм : монографія / Володимир Матвіїшин. – К. : Академія, 2009. – 264 с.
12. Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей в русском общественном мнении (вторая половина XIX века) [Электронный ресурс] / А. И. Миллер. – Режим доступа : <http://www.ukrhistory.narod.ru/texts/miller.htm>
13. Погрібний А. Г. Борис Грінченко. Нарис життя і творчості / А. Г. Погрібний. – К. : Дніпро, 1988. – 268 с.
14. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням / М. Стріха. – К. : Факт – Наш час, 2006. – 344 с. Погрібний А. Г. Борис Грінченко. Нарис життя і творчості / А. Г. Погрібний. – К. : Дніпро, 1988. – 268 с.
15. Платформа Української Радикальної Партії. – Львів : З друк. народної Манецьких, 1905. – 16 с.
16. Попович О. О. Осип Маковей – критик та історик літератури : монографія / О. О. Попович. – Чернівці : Рута, 2001. – 145 с.
17. Статеева В. І. Світоглядно-мовна концепція українських письменників кінця XIX – початку XX ст. (на матеріалах спадщини М. Коцюбинського, Лесі Українки, Б. Грінченка) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / В. І. Статеева. – Ужгород, 1998. – 44 с.
18. Українські письменники : біо-бібліогр. слов. : у 5 т. / голов. редкол.: О. І. Білецький (голова) [та ін.]. – Т. 2 : Дожовтневий період (XIX – поч. XX ст.). – К. : Держвидав. худож. л-ри, 1963. – 751 с.
19. Яворенко Л. Чого нам треба? / Л. Яворенко (Б. Грінченко). – Львів : Друк. Уділова, (Вид. Укр. радикальної партії), 1905. – 45 с.
20. The book: a world transformed / [ed. by E. Portella]. – Paris : UNESCO, 2001. – 187 p.
21. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
Ф. І. Літературні матеріали
Спр. 31642. Пернерсторфер Е. [] «Національна та інтернаціональна
ідея» пер. Грінченко В[орис]. 1905 р., 16 арк.

Summary. *The article deals with the complex analysis of B. Hrinchenko's translator activity and its role in Ukrainian literary process at the end of the 19-th – the beginning of the 20-th centuries. Taking into consideration the analysis of the biggest part of the B. Hrinchenko's translator creation we have the opportunity to clear up the matter of the reception of European literature in the writer's original creative work. B. Hrinchenko's translations are perceived as active factors of language, literature and nation creation, stimulus of the writer's original creative work, world-view and aesthetic evolution of the national writer around the turn of the century. Such approach helped us to emphasize the important role of the writer's translator activity in Ukrainian literary process at the turn of the cultural epochs.*

National language, according to writer's credo, was the main instrument of translator practice and at the same time the basic for creation of the national Ukrainian literature, and as a result – the national consciousness. The most important tasks of B. Hrinchenko's translator activity was “to keep national language “alive” (B. Hrinchenko). Interpretation was considered by the writer as powerful motive for creation of Ukrainian nationality.

One of the reasons of our referring to the investigation of B. Hrinchenko's translator practice is the problem of on the phenomenon of stylistic syncretism in B. Hrinchenko's original literary practice as an attempt to transform the canon of narodnytstvo in the context of the national Ukrainian literature process around the turn of aesthetic epochs, which is characterized by activation of modernistic tendencies (neoromanticism, symbolism, impressionism, decadence etc.) in writer's original literary practice and national art space.

Key words: *Ukrainian literature, Ukrainian translation, national literature, national language, creation of nation, censorship.*

Отримано: 22.07.2014 р.